

Kas ajalugu saab kirjutada objektiivselt?

Enn Tarvel

Jah! Saab ja peab, aga sealjuures oma subjektiivsetest eeldustest lähtuvalt. Ajaloo uurimine ja ajaloo kirjutamine pole kaugeltki samased. Ajaloo kirjutamine on see, mis teeb ajalugu, see tähendab, ehitab üles minevikupildi ja muudab selle aktuaalseks, koostab narratiivi, jutustuse, milleta ajaloofaktide esitamine pole võimalik. Aga ajaloo kirjutamine, ajaloo uurimine ja ajaloo õpetamine on lahutamatud, kolmainus. Ajaloo uurimine peab olema kirjutamise ja õpetamise alus.

Karl Jaspers väitis, et kaasaja teadust iseloomustab kategooriate ja meetodite univertsalsus ning et iga uurimisobjekti kohta saab püstitada küsimusi, uurida, kontrollida. Tuleb omandada meetod ja tunnetada teadmiste piiri. Nii on ka ajaloo uurimisega, metodoloogilised küsimused ja probleemid on ühised ja üldised.

Üldkehtiv postulaat on, et ajaloo uurimine (ja selle tulemused) peab olema objektiivne, s. t. üldkehtiv, asjalik, erapooletu, ebaisklik, tõene, neutraalne, ajaloo uurija (ja -kirjutaja) narratiivist väljaspool ja sellest sõltumatult eksisteeriv. Paul Ricœur sõnastab ajalooloo oodatava objektiivsuse mõiste nii, et objektiivne on see, mille on välja töötanud, korras- tanud ja mõtestanud meetodiline mõtlemine ning mida selline mõtlemine võib nõnda ka arusaadavaks teha. Objektiivsuse vajadus ei ole vaidlusalune küsimus. On endastmõistetav, et tavalistest loogikareeglitest ja üldiselt aktsepteeritud uurimismetoodikast tuleb kinni pidada ning et ajalooallikaid tuleb valida ja kasutada objektiivselt ja siirameelselt, kavalda- mata. Muidu ei ole tegemist ausa, objektiivse ajaloo uurijaga. Kuid siiski on põhimõtteliselt võimatu kirjutada niinimetatud objektiivset ajalugu, mis ei sõltu ajaloolase enda aktiivsest osavõtust, tema seisukohtadest ega hoiakutest.

Ka neis piires, mida üldkehtivad loogikareeglid ja kasutatud allikmaterjalid seavad, on objektiivsel ajaloolasel palju mänguruumi. Allikad ei ehita iseenesest, omal jõul üles ajaloo- list teadmist. Ajaloo teadmine ei sünni ilma uurija konstitueeriva panuseta. See panus algab valikuga probleemide püstitamisel, kui määratakse kindlaks, mis üldse võiks olla teadmis- väärne (ja jutustamisväärne). See tähendab väärtussüsteemi loomist. Uurija loob selge, teadlikult ja struktuurselt ülesehitatud teadmise. Selle teadmise loomise valikuprintsiibid ja korrastuspõhimõtted oleksidki väärtussüsteem. Meetodid ning uurimistehnikad on vahendid ja teed küsimustele vastamiseks. Aga enne kui üldse saab vastama hakata, tuleb püstitada küsimus. Ja küsimused, nende olulisus ja järjestus on määratud väärtussüsteemist.

Siis peab uurija defineerima mõisted, mida ta hakkab kasutama – muidu ju ei saa tema käsitlusest mitte midagi aru. Siis peab ta looma ajaloolised faktid ehk historiograafilised faktid. Ajalooline fakt on ajaloo uurija loodud rekonstruktsioon, mitte paljas ajaloo sündmus, ajaloolise tegelikkuse osa. Selle historiograafilise fakti loomist mõjutavad jälle mitmesugused ühiskondlikud ja subjektiivsed tingimused ja eeldused. Ajaloolane on ajaloolise fakti looja ning tema narratiivis leiduv ajalooline tegelikkus koosneb ajaloolistest faktidest. Fakt ei ole seega asjaolude puhtakujuline peegeldus, vaid allika teabe ja allikavälise teabe põhjal loo- dud ajaloolise tegelikkuse rekonstruktsioon. Järgnevalt tuleb olemasolevaid fakte järjestada nende tähtsuse järgi. Seal pääsevad jälle mõjule väärtushinnangust tulenevad subjektiivsed

eelistusvõimalused: uurija määrab eri mõjutegurite erikaalu, olulisuse astme üldises seoste kompleksis. Ja lõpuks langetab uurija otsuse, millal on küllalt, millal tema tees on piisavalt põhjendatud. See sõltub jällegi väärtussüsteemist. Tavaliselt leidub ikka mitmeid asjaolusid ja palju kaudset tõestusmaterjali, mida saaks lõpmatuseni juurde tuua.

On selge, et pole olemas mingit objektiivselt eksisteerivat väärtussüsteemi. Ka kõige puhtamal, teoreetilisel ja teaduslikumal ajalookäsitusel on oma sotsiaalsed ja rahvuslikud eelarvamused, eelhinnangud. Uurija saab olla objektiivne ainult teadliku mõtte tasandil, alateadvuses saab ta paratamatult ikka mõjutusi. See ei tähenda tõsiselt võetava ajaloo uurija puhul muidugi mitte küünalist pragmatismi, et kelle leiba sööd, selle laulu laulad (või et jälgid, kes Euroopas maksab viulite eest või torupillimehele). See tähendab hoopis, et uurija on paratamatult seotud mingi kultuurikeskkonna pärandiga, tema identiteedist tulenevate tõekspidamiste ja arusaamadega. Põhimõtteliselt pole objektiivsus võimalik selles mõttes, nagu saaks ajalugu tunnetada ja jutustada ajaloolase seisukohtadest ja konstitueerivast panusest sõltumatult. Subjektiivsust on võimatu vältida, sest ei saa vältida uurija osavõttu, elimineerida tema hoiakuid. Aga subjektiivsust pole vajagi karta. Ka sel juhul mitte, kui see saab toitu emotsionaalsetest allikatest, kui uurija näiteks sisimas taunib üldkehtivate inimlike moraalliprintsiipide eiramist. Paul Ricœur rõhutab, kuidas ajaloo objektiivsus on seoses ajaloolase subjektiivsusega. Tähtsuse hindamine, kausaalsuskeemide kompleks, kandumine teise, kujuteldavasse olevikku, sümpaatia teiste inimeste ja väärtuste vastu ning võime kohata ligimest möödanikust annavad ajaloolase subjektiivsusele rikkalikult kokkukõlasid. Ricœur ütleb, et pole olemas ajalugu ilma igapäevase subjektiivsusega, ilma uuriva mina algatamiseta. Ei saa näiteks uurida ja esitada Eesti lähiajalugu nii, et see tunduks objektiivsena kõigi etniliste ja sotsiaalsete gruppide meelest ning kõigi naaberriikide ajalookäsituse seisukohast.

Võib võtta Eesti lähiajaloo kauses seoses oleva näite, konkreetse ajaloosündmuse tõlgendamise. Eesti rahukaitsjad teenivad Iraagis USA 7. ratsaväediviisi koosseisus. 25. juunil 1876 toimus hilisemas Lõuna-Dakotas Little Bighorni jõe lähistel lahing, kus šaaienid ja dakootad löid puruks sellesama diviisi ühe rügemendi, mis oli kindralleitnant George Armstrong Custeri komando all. Kuidas seda ajaloosündmust objektiivselt uurida, analüüsida, hinnata? 1886. aastal püstitati lahinguväljale kindral Custeri ja tema langenud meeste mälestuseks *National Monument*. Selge, et metsikud indiaanlased tõkestasid vägivaldselt progressi ja tsivilisatsiooni edenemist, raudteede ehitamist, maavarade kaevandamist. Ma pole kindel, kas dakootade ajalookäsitust langeb öelduga kokku. Ja ma ei näe ka mingit põhjust, miks nende ajalookäsitust peaks ignoreerima või ebaobjektiivselt pidama.

Jäägitult Vene imperialismi teenistuses on olnud vene rahvuslik ajalooteadus. Seda mitte ainult poliitilise või sõjaajaloo osas, vaid ka esmapilgul neutraalsetes lõikudes, näiteks vanemas agraarajaloos. Vene Nõukogude agraarajaloo korüfeed (kuldprillidega ja intelligendilõuahabemekestega N. V. Ustjugov, V. I. Šunkov jt.) uurisid Venemaa äärealade koloniseerimist 18. sajandil. Kuidas seal oli viljakat põllupinda, ülikülluses metsi, rohumaid ja vesi, ainult et baškiiride jt. alatine kallaletungioht tõi vene elanikkonnale kannatusi. Vaid valitsuse aktiivne sekkumine, mis tagas uusasukatele julgeoleku, võimaldas seal intensiivset koloniseerimist vene talupoegadega. Selline arusaamine Venemaa ajaloost, teiste, mittevene rahvaste õiguste ja kannatuste täielik eimillekski pidamine, nende ajaloo ignoreerimine on selles suures riigis tänapäevani ametlik ja väärmatu.

Kõige puhtamal ja teaduslikumal ajalootõlgendusel ei ole mitte ainult universaalsed, üldised humaansed ja moraalsed eeldused ning lähtekohad, vaid samuti sotsiaalsed ja rahvuslikud aspektid. Neid ei ole võimalik vältida ja neid polegi vaja püüda vältida või kuidagi häbeneda. Hayden White kirjutas (Marek Tamme sõnastuses): "Ajalooline uurimine kui eriomane nähtus sündis mitte niivõrd vajadusest tuvastada teatud sündmuste toimumist, vaid soovist määratleda, mida need sündmused võiksid tähendada konkreetsele inimrüh-

male, ühiskonnale või kultuuri arusaamale hetke-eesmärkidest ja tulevikukavadest.”

Need väikerahva minevikuharrastajad, kes võtavad omaks mingi võõramaise rahvusliku vaatekoha, arvavad mõnikord heauskselt, et nad ongi nüüd teaduslikult objektiivsed. Nad kujutavad ette, et on tõepoolest olemas mingi puhas, teaduslik, üldnimlik, üldmoraalne, üldhumaanne ajalookäsitlus. Paul Ricœur kasutab kena väljendit “võltsobjektiivsuse võrgutus”. Harilikult aga ilmneb hoopis, et need universaalsetena, humanistlikena, demokraatlikena jms. esitletud positsioonid esindavad tegelikult vualeerituna või päris avalikult hoopis kitsaid huve. Olgu poliitikud või ajalookirjutajad, nad lähtuvad päris konkreetsetest premissidest, pigem kellegi puhtriiklikest, *national*-huvidest. Eriti õpetlik näide on Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit, kus eriti agressiivne Vene imperialism ja koletislik riiklik terrorism olid looritatud ja dekoreeritud üllaste sotsiaalsete loosungitega.

Ei tule kápuli lasta võõramaiste – nõukogude (*resp.* vene), saksa, euro- või ameerika – ajalookäsituste ees, meil tuleb lähtuda oma rahvuslike huvide eeldusest. Näiteid võib tuua ligidalt või kaugelt. Kui on juttu Liivimaa ja Eestimaa ristimisest ja alistamisest 13. sajandil, siis saksa (olgu baltisaksa või riigisaksa) ajalookirjutus näeb selles ikka kristluse levitamist, reguleeritud riiklike suhete, õhtumaise hariduse jms. viimist kaugele Kirde-Euroopasse. Täiesti loomulik, et pärisrahvaste aspekt ei kerki eriti esile. Aga samas ei leia kunagi esiletoomist ka vallutuse ja ristimise õiguslik külg. Katoliku kiriku teoreetiline nõue oli, et vastristitud säilitavad oma isikliku vabaduse ja omandiõigused (sealhulgas maa suhtes). Kehtiva vaimuliku ja ilmaliku õiguse ning moraali seisukohalt ei olnud mingit legaalset alust neid õigusi rikkuda, nii nagu see tegelikkuses hirmkiiresti toimus. 1919. a. kehtestati Eestis, 1920. a. Lätis ja Leedus maareform, mis eksproprieeris mõisamaad ja jaotas need peamiselt maata talurahvale. Viimasel ajal on ka Eesti ajalootemaatilistes seisukohavõttudes kostnud häält, mis mõistavad selle vägivaldse sammu õiguslikult ja moraalselt hukka. Ja seda baltisaksa aadli seisukohalt väga õigesti, ükski maavaldaja polnud mõisa omandanud teisiti kui heauskse ostja või pärijana. Aga sealjuures on ka pikemata selge, et ilma Asutavas Kogus läbi viidud maareformita oleks Vabadussõja käik ja kogu Eesti riigi olemasolu võinud kujuneda hoopis teistsuguseks. Elementaarse omandiõiguse ja inimsuse aluste rikkumist tauniv ajalookäsitlus ei tähenda siin tegelikult midagi muud kui saksluse seisukohale asumist, teravat vastandumist eesti rahvuslikule ajalookäsitusele, mis loeb maareformi moraalselt õigustatuks ja poliitiliselt vältimatuks. Kompromiss on välistatud ja vaevalt on põhjust siin üldse hakata vehklema objektiivsuse mõõdupuuga.

Kõigi huvide ja seisukohtade mõistmine ja austamine viib rahvuslike huvide eitamisele, nihilismile, tõelisele rahvuslikule masohhismile. Keegi daam, Res Publica partei liige, deklareeris ajalootemaatilises ajalehekommentaaris: “Kahe vägeva, Venemaa ja Ameerika Ühendriikide arvamust tuleb kindlasti aktsepteerida. Selles seisnebki väike olemise võlu ja valu. Andestagem siiski ja mõistkem toimunut.” Küllap see daam oli siiras ning enda meelest sügavalt, originaalselt ja universaalselt mõtestanud oma kodumaa lähiajaloo. Tegelikult on see ilmekas näide tõsise ideoloogilise ja poliitilise surve tugevast mõjust, mille all on meie poliitikud ja ajaloolased. Kodumaal avaldub selles hiljutise kauakestunud ideoloogilise töötlemise mõju, okupatsiooniaegsete võimurite visa ja osav võitlus oma positsioonide säilitamise eest, üldse igasugused okupatsiooni järelmõjud, eriti mentaliteedis; väljastpoolt tulevana avaldub selles suure sõbraliku naaberriigi lakkamatu ja vääramatute apelleerimine ajalootõdede tõlgendamise monopolile ning selle kõrval püsiv hirm, et Lääne demokraatiad niikuinii ei mõista meie probleeme, seepärast peame neist, jumala pärast, vait olema.

Ajaloo uurimise objektiivsusest rääkides ei tohi unustada, et kaasaja ajaloo poliitilised alused ja põhijooned määrati 1945.–1946. aastal Nürnbergis. Õigluse ja moraali põhimõtted võitjariikides esimestel sõjajärgsetel aastatel lubasid vältida arutlusi NSV Liidu vastutuse üle agressiooni ettevalmistamisel ja sõjaroimades. Liitlased leppisid 1945. aasta sügisel, enne

Rahvusvahelise Tribunali tegevuse alustamist tasahilju kokku, et Nõukogude Liidu tegevust ei arutata kohtuistungitel mitte mingis seoses (s. t. ei Molotovi-Ribbentropi pakti salaproto-kolli, ei Katyni massimõrva jms.). Sellest ajast tänase päevani kehtib Euroopas ja maailmas kaks ajalookäsitust: üks võitjate ja teine kaotajate oma (mis küll õieti ei hingitsegi). Nagu Jaan Tamm hiljaaegu kirjutas – see, et üks timukas (Stalin) aitas hävitada teist (Hitlerit), oleks stalinismile nagu igavese indulgentsi andnud. Katrin Aava seletab samas, et poliitilises ja ideoloogilises igapäevases töötluses maailmas kasutatavates mineviku- ja tulevikukäsitustes (narratiivis, müüdis, ajaloojutustuses ning retoorilises visioonis) toimuvad otsingud, nihked ja suunamuutused. Teise maailmasõja võitjate narratiiv on osutunud väga pikaajaliseks ja visaks. Erilise innuga on selle küljes rippunud NSV Liit ja tema õigusjärglane ning juudid. Ida-Euroopa, sealhulgas Baltimaade ajalugu ei taha aga mahtuda selle ajaloolise töö raamidesse.

Saamaks erapooletut, objektiivset käsitust Baltimaade lähiajaloo kohta, on vaja mõista konteksti. Tuleb arvesse võtta erinevaid aspekte: poliitilist, õiguslikku, majanduslikku, eetilist, psühholoogilist. See nõuab sügavat, mitmekülgset uurimist. Paratamatu on kõigi allikakogumite arvestamine ja kaasahaaramine, jätmata midagi sihilikult kõrvale, selleks et uurimistulemusi kõrvale kallutada või midagi maha vaikida. Lähiajaloo uurimisel ei tähenda see küll allikakriitilise pluralismipõhimõtte rakendamist, s. t. et kui on allikates palju kokkulangevaid tunnistusi, siis nende tõestusväärtsus kasvab. Terroriühiskonna kohtu- või uurimistoimikus võib olla mitukümmend kokkulangevat tunnistust, need ei tõenda veel midagi.

Sama tähtis kui kõigi allikate arvestamine on kõigi seisukohtade ja kõikvõimalike lähenemisnurkade arvestamine. Ei tohi olla uurimuslikku sallimatust, intolerantsust. Dogmaatilise mõtlemise ja ajalookäsituse jaoks on iga mõte, mis enda omast kuidagi lahku läheb, *a priori* väär. Teist seisukohta ei taheta arutluse alla võtta. Ometi ei tohiks mingit mõttekäiku nimetada mõttetuks, enne kui pole teda kõikvõimalikest aspektidest ja väärtussüsteemidest lähtuvalt igati kaalutud. See ei tähenda, et tuleks kõikvõimalikud käsitlused ja kontseptsioonid kirjutada üksteise järel ritta, nagu see olekski ajaloo uurimine. Vaja on neid arvesse võtta ja analüüsida. Ka paljas ümberhindamine pole veel ajaloo uurimine, et võtta ainult mingi narratiiv ja vahetada seal hinnangud, vahetada plussid ja miinused. Sel moel tegutses Baltimaade kogu nn. nõukogude marksistlik ajalookirjutus 1940. aastatel ja 1950. aastate algul, enne kui vähehaaval hakati mõningate küsimustega uurimuslikult tegelema. (Ei saa jätta märkimata, et oma klassikaliste uurimistulemuste pluss-miinuslik ümberhindamine ei ole tänapäevalgi võõras mõnede ajalookirjutajatele.)

Uurimine ja uurimistulemuste tutvustamine on meile väga vajalik. Mitte ainult Lääne, vaid ka lähema naabruse jaoks. Poola ajaloolane Czesław Madajczyk (Poola TA Ajaloo Instituudi direktor 1970. aastatel) väitis, et Baltimaadel esinev kollaboratsioonism hitlerliku Saksamaaga põhines poliitiliste liidrite isiklikel ambitsioonidel ning usul natsionaalsotsialistide propagandasse. Ta ei arvestanud aga kollaboratsioonivalmiduse objektiivseid põhjusi – äsjast NSV Liidu okupatsiooni, võigastavalt verist aastat.

Ajaloo uurimine, eriti lähiajaloo uurimine ja selle tulemused ei tohi saada parteipoliitika või riikliku poliitika kõnetoruks. Aga teisest küljest ei saa ignoreerida ajaloo (*resp.* lähiajaloo) õppetunde poliitiliste otsuste langetamisel. Kas või näiteks arutamisel, kas Baltimaade presidendid peaksid (või tagantjärele – kas pidid) osa võtma Moskva võiduparaadist 9. mail 2005. See oli tõesti koht, kus sai maailmale õnnestunult demonstreerida, et Baltimaadel on oma ajalugu ning selles väljendunud rahvuslikud huvid. Ilmnes, et välispoliitiline tarkus ei seisne üksnes selles, et püüda ära aimata, mida kunagise Hitleri-vastase koalitsiooni liikmed idas ja läänes võiksid meist ja meie ajaloost arvata. Samuti ei sõida me kaugele, kui jätkame 20. sajandi ajalooõpikute tõlkimist vene keelest eesti koolidele. Neile õpikutele, muide, ei saa küll ette heita Vene rahvuslike huvide liiga vähest arvestamist.

Mõnikord nähakse probleeme primitiivselt, puht mustvalges skaalas, valikuna kollaborat-

sionismi või vastupanu vahel. Tegelikult oli palju valikuid ja variante. Läti ajaloolane Antonijs Zunda on klassifitseerinud kollaboratsioonismi vorme: neutraalne, täielik, tinglik, taktikaline. Tinglik kollaboratsioonism tähendab, et kollaborant ei samasta oma eesmärke okupandi omadega. Taktikaline ja tinglik kollaboratsioonism Saksamaa poolt okupeeritud Baltimaades erinesid suuresti kollaboratsioonist Norras, Hollandis või Prantsusmaal. Koostööd okupantidega, mille eesmärgiks oli püüda kindlustada rahva kõige elementaarsemat püsijäämist, tuleb eristada ideoloogilisil põhimõttele tehtud teadlikust koostööst. Küsimust tuleb vaadata äsjase ja uuesti ähvardava Nõukogude okupatsiooni ja selle inimohvrite valguses.

Ajaloo uurimisel tekib vägisi kiusatus arutada alternatiivide üle. Muidugi ei saa heaks kiita põhjendamata spekulatsioone kohvi- või õllelauajutu tasemel, kuid ei tohiks põhimõtteliselt maha laita mingi mõttelise mudeli ehitamist, mis põhineb konkreetsetel faktidel (eriti arvandmetel). Kui andmebaas on küllaldane, saab teatud tõenäosusega teha järeldusi võimalikest arengusuundadest.

Neutraalseks jäämise variant ei tulnud Baltimaade rahvastel arvesse, ei poliitilisest ega eetilise aspektist. Riiklikul tasandil oli see variant juba läbi proovitud, kui sõja puhkedes kuulutasid Balti riigid end neutraalseks. Igal olendil ja igal kollektiivil on enesekaitse õigus. Igal rahval on õigus enesemääramisele, arengule, rahule ja julgeolekule. Sellest tuleneb muidugi ka iseolemise ehk identiteedi säilitamise õigus. Pikantne on, et selline rahvusvahelise õiguse säte on esimest korda fikseeritud alles 1981. aastal Inim- ja Rahvaste Õiguse Aafrika Hartas (*African Charter on Human and People's Rights*). Rahvas kui etniline kogum ei kõitnud varem ilmselt kaasajal kehtiva rahvusvahelise õiguse loojate tähelepanu inimõiguste ja riikide õiguste varjus.

Liitlaste valikul ei olnud vabad ei väikesed ega suured riigid ja rahvad. Soomel oli 1939. aasta sügisel valik alistumise (hääletu või häält tegeva) ning vastuhakkamise vahel. Ainult vanajumal ise aitas soomlastel astuda vastuhakkamise teele, mitte nende riigimeeste ääretu ettenägelikkus: nemad ei osanud ette näha, et sm. Stalin on nii järjekindel ja järsumeelne, vaid arvasid, et läbirääkimiste venides õnnestub paremaid järeleandmistingimusi välja kaubelda. Hiljem, Talvesõja järel oli Soomel valik kas erapooletuks jäämise, NSV Liidu tiiva alla või Saksamaa sõiduvette kaldumise vahel. Valikust võib siin rääkida ainult jutumärkides. Ei olnud mingit neutraalseks jäämise võimalust rohkem kui 1939. aastalgi (emb-kumb oleks rünnanud niikuinii), sovetiõuduse vältimise ainuke alternatiiv oli hitlerlikule Saksamaale välispoliitiliselt ja sõjaliselt läheneda. Seesama Suurbritannia, kes oli erilise poolehoiuga suhtunud ennast kaitsvasse Soomesse Talvesõja ajal, kuulutas nüüd Stalini survele 6. detsembril 1941 Soomele sõja. Väärub meenutamist, et see polnud mõni harilik päev, vaid see oli Soome Vabariigi 24. sünnipäev. Ameerika Ühendriikide auks peab nentima, et nemad Soomele sõda ei kuulutanud, katkestasid ainult 30. juunil 1944 diplomaatilised suhted.

Baltimaade rahvaste esindajail, kes sõdisid Teises maailmasõjas Punaarmee vastu, ei olnud niigi palju vabadust liitlase valikul. Neil ei olnud sel hetkel omariiklust, nad kandsid võõrast mundrit, olgu Saksa või Soome sõjaväes, enda nimel ja vastutusel. Läti ajaloolane Inesis Feldmanis hindab, et umbes ainult 15% läti ja eesti sõdureist Saksa sõjaväes olid tõelised vabatahtlikud. Ei saa aga jätta märkimata, millise erakordse aktiivsusega järgiti Saksa võimude ja kollaboratsionalistliku omavalitsuse mobilisatsioonikäsku veebruaris 1944, kui kodumaa oli tõesti suures hädaohus.

Nende sõjameeste tegevus, suunatud antihitlerliku koalitsiooni ühe liikme vastu, leiab, kui asi läheb hinnangute andmiseni, historiograafias üldiselt kriitilist ja taunivat suhtumist. Seda mitte ainult Nõukogude või Lääne ajaloolaste poolt, vaid mõnedki eesti ajaloolased ja publitsistid leiavad samuti, et NSV Liidu vastane relvastatud võitlus Baltimail oli rumal avantüür ja mõttetutu verevalamine. Üks neutraliteediteooria pooldajate eriti rabav argument on, et võitlus Saksamaa poolel Punaarmee vastu ärritas lääneliitlasi ning kahandas nende toetust ja sümpaatiat Baltimaade rahvaste vastu.

Norman Davies oma raamatus “1944. aasta ülestõus. Lahing Varssavi pärast” (“*Rising '44. The Battle for Warsaw*”) annab hea kirjelduse Lääne juhtivate riigimeeste arusaamadest ja seisukohtadest. W. Churchill ja teised olid 19. sajandi mehed: nad tundsid ja tunnustasid Belgiat ja Madalmaid ning nende õigusi, aga idas, seal teadsid nad Venemaad. Kindral Montgomery küsis 1944. aastal kord ühelt Poola sõjaväelaselt: “Õelge mulle, kindral, kas rahvas Varssavis praegusel ajal räägib vene või saksa keelt?” Montgomery targa mehena teadis, et tema nooruses oli Varssavi Vene linn, siis aga, 1915. aastal Saksa oma ning 1939. aastast jälle. Ja siin oli juttu Poolast, Suurbritannia esimesest liitlasest suure sõja algul, Poolast, mis oli kõike muud kui mõni pisiriik. Asja nii olles pole imestada, et lääneliitlaste toetus Poolale 1944. ja 1945. aastal oli mõõdukas.

Winston Churchill jaotas Euroopa riigid hiiglasteks ja pügmeedeks. Hiiglased, suurriigid, pidasid sõda ja otsustasid rahvaste saatust. Briti välispoliitika seisukohad on väga hästi kokku võetud välisasjade alamriigisekretäri Christopher Mayhew’ seletuses parlamendi alamkojas 29. mail 1947: “...Atlandi harta põhimõtteid ei saanud rakendada Balti riikide suhtes, kuna rahumeelsed toimivad suhted maailma peamiste suurriikide vahel omandasid esmase tähtsuse ning tegid võimatuks igasuguse Balti iseseisvuse taaskoostamise.”

F. D. Roosevelt ja W. Churchill olid 14. augustil 1941, Eesti jaoks kõige palavamatel sõjapäevadel formuleerinud Atlandi harta põhimõtted – kõigi riikide õigus iseseisvusele, sõjajärelsete riigipiiride püsimine, rahvaste õigus valida vabalt oma valitsemiskorda. Saksa okupatsioonivõimud oskasid Baltimaade rahvastele väheste nädalatega ülimalt selgusega demonstreerida, et Saksamaalt ei ole iseseisvuse taastamist mingil moel loota. Kui mitte läheneda ajalookirjutajate tagantjäreletarkusega, ei tohiks öelda, et püüe vältida Nõukogude okupatsiooni kordumist lootuses Atlandi harta üllaste põhimõtete sõjajärgsele vankumatusele oli rumal ja mõttetu. Kui Teheranis (28.XI–1.XII 1943) F. D. Roosevelt tunnustas sm. Stalini Molotovi-Ribbentropi pakti salaprotokolliga saadud omandiõigust Baltimaadele, siis ei teinud ta seda mingitest abstraktsetest humaansetest ideaalidest, vaid mõistagi oma tolle hetke rahvuslikest (riiklikest) välispoliitilistest huvidest lähtudes. Ja ühtlasi ei tohi unustada, et vaevalt sõja ajal Baltimail keegi midagi niisugust uskus või ette näha sõandas. Kuningas Taaveti sõnad (146. laulus), millega tuntud lähiajaloolane Balthasar Russow hoiatas Vene-Liivimaa sõja ajal, püsivad igihalja vankumatu moraalmaksiimina: “Ärge lootke vürstide peale, inimeste peale, nendes ei ole päästmist.”

Me ei pea kartma oma ajalugu, sealhulgas oma lähiajalugu. Me ei pea püüdma iga hinna eest järgida Euroopas ja maailmas üldlevinud lähiajalookontseptsioone, vältides kramplikult lähenemisnurki oma rahvuslikest huvidest lähtuvalt. Need lähenemismurkad ei vähenda teaduslikkust ega objektiivsust. Nõutavat objektiivsust ei saavutata oma rahvuslike huvide ja lähtekohtade mahasalgamisega, vaid objektiivse, seinast seinu ulatuva allikate valikuga ning ajaloolise uurimistöö põhimõtete ja meetodiliste võtete ning loogikareeglite järjekindla rakendamisega.

Enn Tarvel

(1932)

Lõpetas 1955 Tartu ülikooli, töötas TA Ajaloo Instituudis, oli ühtlasi Tallinna Tehnikaülikooli majandusajaloo õppejõud. 1993–1997 Stockholmi Ülikooli professor. Ajaloodoktor 1972. aastast, professor 1984. aastast. Kuningliku Gustav Adolphi Akadeemia liige (1994), Läti TA välisliige (1995). Uurimisteedmad Eesti muinasajast kuni lähiajalooni.